

2/1/1/2/2/3

Kuršių nerija (Lietuva ir Rusija)

Nr. 994

Identifikacija

<i>Nominacija</i>	Kuršių nerija
<i>Vieta</i>	Klaipėdos apskritis, Neringa ir Klaipėda (Lietuva); Kaliningrado sritis, Zelenogradsko rajonas (Rusijos Federacija)
<i>Valstybės narės</i>	Lietuva ir Rusijos Federacija
<i>Data</i>	1999 m. liepos 23 d.

Valstybės narės pagrindimas

[**Pastaba:** Ši vertybė nominuojama kaip *mišri vietovė* remiantis gamtos ir kultūros kriterijais. Šiame vertinime bus aptartos tik kultūros vertės, o gamtos vertės savo vertinime aprašys IUCN.]

Dabartinę Kuršių nerijos kraštovaizdį sukūrė net tik gamtoje vykstantys procesai, bet ir žmogaus veikla, taigi jis yra bendro gamtos ir žmogaus darbo pavyzdys. Šis kraštovaizdis atskleidžia žvejyba besiverčiančios žmonių bendruomenės raidą. Iki pat šių dienų Kuršių nerija yra tebesivystantis kultūrinis kraštovaizdis, kurio „aktyvus socialinis vaidmuo, artimai susijęs su tradiciniu gyvenimo būdu, išliko ir šiuolaikinėje visuomenėje, ir kuriame tebevyksta evoliucinis procesas“ (*Pasaulio paveldo konvencijos įgyvendinimo gairės*, 39 paragrafo ii dalis). Nerijoje išliko reikšmingų materialių jos istorinės kaitos, nedalomai susijusios tiek su gamtos jėgomis, tiek su žmogaus veikla, įrodymų. Kuršių nerijoje iki šiol galima pamatyti reliktinį kraštovaizdį, kurio evoliucijos procesas baigėsi praeityje: čia tebėra išlikęs kuršių genties, ilgą laiką gyvenusios nerijoje, tačiau vėliau išnykusios, etnografinis paveldas. Praeities žvejų kaimelių kraštovaizdis glūdi po smėlio kopomis.

Nerijoje yra išlikę šie kultūros paveldo objektai:

- žvejų gyvenvietės, pasižyminčios išskirtine visuotine verte kaip žmogaus ir gamtos veiklos paminklai, etnokultūriniai, istoriniai, estetiniu požiūriu;
- architektūros paminklai, kurie yra vieninteliai tokio pobūdžio kūriniai, ir yra ypač vertingi istoriniu, meniniu bei moksliniu požiūriu;
- archeologinės vietovės, ypač užpustyti kaimai.

Ypatingą Kuršių nerijos reikšmę lemia ryškus jos gamtos ir kultūros paveldo derinys. Kultūros paveldas čia apima ne vien medžiaginį bei dvasinį aspektus, bet ir daugelio vietos gyventojų

kartų sukaupę patirtį, padėjusią atkurti prarastas gamtines nerijos sistemas.

ii, iv ir v kriterijai

Vertybės kategorija

Vertinant pagal 1972 m. Pasaulio paveldo konvencijos 1 straipsnyje nustatytas kultūros paveldo kategorijas, ši nominacija apima *pastatų grupes ir vietas*. Tai taip pat *kultūrinis kraštovaizdis* pagal *Pasaulio paveldo konvencijos įgyvendinimo gairių* 39 paragrafe pateiktą apibrėžimą.

Istorija ir apibūdinimas

Istorija

Kuršių nerijos formavimosi procesas prasidėjo maždaug prieš 5000 metų. IV tūkstantmetyje pr. Kr., nepaisydami nepalaujamo nerijos smėlio kopų slinkimo, joje apsigyveno mezolito laikotarpio gyventojai. Daugiausia maisto jiems tiekė jūra; jie gaminosi įvairius dirbinius iš kaulo bei akmens, kurių parsigabendavo iš žemyno. I mūsų eros tūkstantmetyje vakarų baltų gentys (kuršiai ir prūsai) čia įkūrė sezonines gyvenvietes, kad galėtų kaupti žuvies atsargas ir, galbūt, atlikti tam tikrus ritualus.

IX–X a. atšilus Europos klimatui, pakilo jūros lygis, ir nerijos sąlyčio su žemynu vietoje susidarė Brokisto sąsiauris. Pasinaudodami tuo, pagoniškųjų tikėjimų atstovai įkūrė Kaupo prekybinį centrą, klestėjusį nuo apytikriai 800 m. iki 1016 m. Tai vienintelė iki šiol archeologų netyrinėta didelė protourbanistinio tipo gyvenvietė, gyvavusi vikingų laikotarpiu.

Teutonų ordino riterių įsiveržimas į Prūsiją XIII a. tapo esminiu nerijos istorinės raidos lūžio tašku. Vėliau riteriai buvo pamažu išstumti, tačiau karinis konfliktas šiame regione tęsėsi iki XV a. Nerija buvo strategiškai itin svarbi vieta, todėl riteriai pasistatė Mėmelio (1252), Noihauso (1283) ir Rasytės (1372) pilis. Šalia pilių buvo apgyvendinti vokiečių ūkininkai, buvo tiesiami keliai ir kertami miškai ruošiant plotus žemdirbystei.

Riterių įtakos laikotarpis baigėsi 1422 m., šiems pasirašius taikos sutartį su Lietuva. Baltų genčių atstovų grupelėms nerijoje įkūrus gyvenvietes, išaugo nerijos gyventojų skaičius. Tačiau, kadangi svarbiausi šių žmonių pragyvenimo šaltiniai buvo žvejyba ir bitininkystė, jie beveik nedarė poveikio natūraliai nerijos aplinkai. XVI a. pradžioje Prūsijoje prasidėjo ekonominis ir politinis pakilimas, kurį lydėjo intensyvi industrializacija. Tokioms pramonės šakoms kaip stiklo gamyba, laivų statyba, druskos gavyba ir metalų apdirbimas reikėjo daug medienos, medžio anglies bei potašo. Visų šių medžiagų buvo galima lengvai ir pigiai gauti Kuršių nerijoje. Tenkinant šį poreikį buvo iškirta didžiama miškų. Nebelikus medžių priedangos, ėmė nykti augmenija ir prasidėjo vėjo keliami erozija.

XVI a. prasidėjo naujas kopų formavimosi procesas, ir gyvenvietes užpustė smėlis. Iki XIX a. pradžios miškų liko tik keliose nerijos teritorijose, kurių topografija tebėra nepakitusi iki šių dienų.

Nuo XIX a. pradžios Prūsijos valstybinė žemės administracija skyrė daug lėšų tam, kad būtų užkirstas kelias tolesnei nerijos erozijai. Pradėtas formuoti apsauginis kopagūbris, turėjęs sustabdyti smėlio pustymą nuo jūros pusės (šis darbas truko beveik šimtą metų), žabų pinučiais buvo tvirtinamos kopos, ant jų atsodinamas miškas. Dėl šių darbų iki XIX a. pabaigos beveik pusė nerijos buvo paversta mišku.

Per 1945 m. sausio mėnesio mūšius gaisrai, bombardavimas ir judanti sunkioji technika sunaikino nemažai medynų. Atkūrimo darbai prasidėjo po II Pasaulinio karo ir iki šiol tebėra sėkmingai vykdomi, nepaisant didelio jūros ardomojo poveikio. Šiandien miškai užima daugiau negu 71 proc. nerijos paviršiaus ploto.

Apibūdinimas

Kuršių nerija yra smėlėtas pusiasalis, skiriantis Baltijos jūrą nuo Kuršių marių. Šiek tiek įgaubto lanko pavidalo nerija yra 98 kilometrų ilgio (52 km Lietuvoje ir 46 km Rusijoje), besidriekianti nuo Kaliningrado pusiasalio iki Klaipėdos miesto, o jos plotis kinta nuo 0,4 km iki 3,8 km.

Nerijos Lietuvos dalyje didžiausios gyvenvietės yra Smiltynė, Pervalka, Juodkrantė, Preila ir Nida, o Rusijos dalyje – Lesnoje, Morskoje, Rybachy ir turistinių viešbučių kompleksas „Diuny“.

Ryškiausias nerijos reljefo bruožas yra didysis kopagūbris, kuris tęsiasi 72 km ir kurio plotis kinta nuo 250 m iki 1,2 km. Vidutinis kopų aukštis yra 35 m, tačiau kai kuriose vietose kopos iškyla iki 60 m. ir aukščiau. Kopų slėniai dalija šią virtinę į atskirus kopų masyvus, o greta šių slėnių paprastai yra susidarę iškyšuliai. Daugiau negu pusė kopagūbrio šiuo metu yra apaugęs miškais.

Svarbiausia nerijos kultūros paveldo dalis yra senosios žvejų gyvenvietės. Seniausius iš šių kaimelių užpastė smėlis tada, kai buvo sunaikinti apsauginiai miškai. Nuo XIX a. pradžios išlikę kaimai visi yra išsidėstę Kuršių marių pakrantėje. XIX šimtmečio pabaigoje šalia paprastų vietinės statybos namų iškilo įmantresni statiniai: švyturiai, bažnyčios, mokyklos, vilos. Iš dalies šie statiniai ėmė rasti dėl to, kad nerija tapo rekreacijos centru: jau 1840 m. Juodkrantė išgarsėjo kaip sveikatingumo kurortas, o Nida, Preila ir Pervalka buvo oficialiai pripažintos kurortais 1933 m.

Nerijos viduryje įsikūrusi didžiausioji gyvenvietė Nida yra linijinio plano: joje tėra vienintelė pagrindinė gatvė, besitęsianti pagal Kuršių marių pakrantę, spontaniškai susiformavusi XIX amžiuje. Į šią gatvę vietomis įsilieja mažos gatvelės, daugiausia aklagatviai, o nuo pagrindinės gatvės iki marių veda takų tinklas.

Pirmieji žvejų namai Preiloje (9 km į šiaurę nuo Nidos) buvo statomi grupelėmis, juos jungė vienas pagrindinis kelias. Kiek šiauriau nuo Preilos yra maža gyvenvietė Pervalka. Nuo XIX a. pradžios išlikusius nedidelius vienaukščius žvejų namelius sunaikino II Pasaulinis karas, ir dabar jų vietoje stovi neišvaizdūs šiuolaikiniai pastatai.

Kopų slėniai ir mišku apaugę gūbriai teikia savitumo Juodkrantei, esančiai 13 km į šiaurę nuo Nidos. XVII–XX a. jos vietoje buvo septynios atskiros gyvenvietės, šiek tiek besiskiriančios viena nuo kitos išplanavimu ir architektūra. XX a. pradžioje jos buvo sujungtos į vieną urbanistinį darinį. Iki 1942 m. Juodkrantė buvo svarbiausia nerijos žvejų gyvenvietė ir sveikatingumo kurortas, tačiau karo metais apgriauta, prarado šį savo išskirtinumą.

Šiauriausia nerijos dalis yra vadinama Smiltyne. Joje niekas negyveno iki pat XIX a. vidurio, kada buvo įkurtas sveikatingumo kurortas. Šioje vietoje į neriją atplaukia keltai iš Lietuvos žemyninėje dalyje esančio Klaipėdos miesto.

Išlikę kultūros požiūriu reikšmingi nerijos pastatai yra XIX amžiuje statyti žvejų nameliai. Autentiški to meto namai yra mediniai, nendrėmis dengtais stogais. Sodybą sudarė du arba trys pastatai: gyvenamasis namas, tvartas ir žuvies rūkykla. Pastatai buvo išdėstomi išilgai ilgo ir siauro sklypo, paliekant vietos daržui ir tinklams džiauti. Namai stovėdavo galu į gatvę.

XX a. pritaikant neriją rekreaciniams tikslams, daug dalykų pasikeitė. Žvejų namai buvo didinami, taip pat kilo nauji namai, kurių stilius nebeturėjo jokio ryšio su tradicine architektūra. Paprastai dviaukščiai poilsio namai būdavo statomi fasadu į gatvę. Dėl to gyvenviečių vaizdas visiškai pasikeitė.

Kiti statiniai – tai nesugriuvęs Pervalkos švyturys ir neogotikinės evangelikų liuteronų bažnyčios Juodkrantėje bei Nidoje, pastatytos XIX a. devintajame dešimtmetyje.

Vertos dėmesio yra Nidos, Preilos, Pervalkos ir Juodkrantės kapinės. Ypač vertingi yra vietos kultūrai būdingi antkapiai, vadinamieji **krikštai**. Tai medžio lentelės su išdrožinėtomis gėlėmis, arklių bei paukščių galvomis, žmonių pavidalais ir kitais motyvais. Krikštai yra išlikę tik Nidos kapinėse.

Valdymas ir apsauga

Juridinis statusas

Visa Kuršių nerija yra saugoma kaip du nacionaliniai parkai. Nerijos Lietuvos dalyje yra Kuršių nerijos nacionalinis parkas, 1991 m. balandžio 23 d. įkurtas Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimu Nr. I-1244. Nerijos Rusijos dalyje yra Kuršskaja kosa nacionalinis parkas, įkurtas RSFSR Ministrų Tarybos 1987 m. lapkričio 6 d. rezoliucija Nr. 423, iš dalies pakeista 1995 m.

Lietuvos nacionalinio parko generaliniame plane kaip apsaugos priemonės yra numatytos specialios nuostatos dėl kultūros paveldo bei kultūrinio kraštovaizdžio apsaugos ir išsaugojimo. Rusijos parko apsauga yra numatyta federaliniame įstatyme „Dėl ypač saugomų gamtinių teritorijų“, kuriuo draudžiama bet kokia veikla, galinti pakenkti, *inter alia*, istorinėms ir kultūrinėms vietoms.

Valdymas

Abu nacionaliniai parkai yra valstybės nuosavybė.

Lietuvos parką valdo parko administracija, pavaldi Aplinkos ministerijos Miškų ir saugomų teritorijų departamentui. Yra sudarytas Kuršių nerijos teritorijos tvarkymo planas, 1994 m. patvirtintas Lietuvos Vyriausybės, apimantis laikotarpį iki 2005 m. Juo remiantis buvo parengti

detalieji miškų tvarkymo, rekreacijos plėtros, gyvenviečių tvarkymo ir infrastruktūros plėtros planai. Kuršių nerijos nacionalinio parko tvarkymo plane yra numatytos priemonės dėl kultūros paveldo bei kraštovaizdžio apsaugos, racionalaus naudojimo ir atkūrimo, taip pat priemonės, turinčios besiplečiančiose gyvenvietėse užtikrinti architektūros tradicijų tęstinumą.

Rusijos nacionalinis parkas yra valdomas dviem lygmenimis. Bendroji atsakomybė už parką priklauso Federalinei miškų tarnybai, veikiančiai per Kaliningrado srities Miškų administraciją. Kuršskaja kosa nacionalinio parko 1989 m. Bendrajame plėtros plane yra numatytos parko išsaugojimo, priežiūros ir naudojimo priemonės, taip pat mokslinių tyrimų projektai. Nominacijos byloje nenurodoma, ar šiame plane yra atskirai minimi kultūriniai parko aspektai.

Abiejuose parkuose yra aiškiai apibrėžtų zonų, kurios skirstomos pagal šias kategorijas:

- gamtos rezervatai;
- draustiniai;
- rekreacinės zonos;
- gyvenamosios zonos;
- ūkinės zonos.

Be to, parkus juosia buferinės zonos (Baltijos jūroje ir Kuršių mariose), kurių plotis – nuo 500 m iki 2 km.

Išsaugojimas ir autentiškumas

Išsaugojimo darbų istorija

Nuo II Pasaulinio karo pabaigos abiejose Kuršių nerijos dalyse daugiausia dėmesio buvo skiriama jos gamtinių ypatybių išsaugojimui. Vis dėlto kartu buvo apsaugota ir pagerinta bendroji kraštovaizdžio vertė, o tai yra labai svarbu vertybei, kuri laikoma kultūriniu kraštovaizdžiu. Atrodo, kad Lietuvos valdžios institucijos pernelyg vėlai pripažino Kuršių nerijos Lietuvos dalies paveldo vertybių kultūrinę vertę.

Autentiškumas

Kuršių nerijos kraštovaizdis yra išties vertingas kaip ypatingu būdu susiformavusio reljefo pavyzdys: žemės paviršių čia keitė gamtos reiškiniai, kuriuos sukėlė tiek klimato pokyčiai, tiek žmogaus veikla. Žmonių įsikišimas kartais turėjo katastrofiškų pasekmių, pavyzdžiui, XVI a., kai buvo masiškai kertami miškai, o kartais buvo naudingas, pavyzdžiui, kai XIX a. buvo kuriamos dirbtinės užtvartos apsaugoti nuo tolesnio ardomojo jūros poveikio. Be jokios abejonės, tai yra tebesivystantis organiškasis kraštovaizdis, atitinkantis *Pasaulio paveldo konvencijos įgyvendinimo gairėse* pateiktą apibūdinimą.

Vertinimas

ICOMOS veiksmai

Bendra ICOMOS ir IUCN misija aplankė Kuršių neriją 2000 m. gegužės mėn.

ICOMOS pastabos

ICOMOS nuomone, Kuršių neriją galima įrašyti į Pasaulio paveldo sąrašą vadovaujantis kultūriniais kriterijais. Tačiau prieš tai būtina pasiekti, kad būtų suderinti ir integruoti abiejų nominuojamosios vertybės dalių tvarkymo planai. Ypač svarbu parengti veiksmingą bendrą turizmo valdymo planą. Siekiant užtikrinti tinkamą visos nerijos tvarkymą, reikėtų įsteigti bendrą patariamąją komisiją, kurios veikla būtų analogiška Prancūzijos ir Ispanijos bendros komisijos veiklai Pasaulio paveldo vietovėje Mont Perdu.

Rekomendacija

Pasaulio paveldo komiteto biuro susitikime, įvykusiame 2000 m. birželio mėn. Paryžiuje, ši nominacija buvo gražinta abiem valstybėms narėms, kurių paprašyta imtis priemonių ir sukurti ICOMOS pasiūlytus bendradarbiavimo mechanizmus. Ruošiant šį įvertinimą spaudai, tokios informacijos dar nebuvo gauta.

Jeigu ši informacija būtų pateikta iki biuro neeilinio susitikimo 2000 m. lapkričio mėn., ir būtų įsitikinta, kad laikomasi minėtų reikalavimų, ICOMOS rekomenduoja įtraukti šį objektą į Pasaulio paveldo sąrašą vadovaujantis ***v kriterijumi***:

v kriterijus: Kuršių nerija yra išskirtinis smėlio kopų kraštovaizdžio, kurio išlikimui nuolatinį pavojų kelia gamtos stichijos (vėjas, potvyniai ir atoslūgiai), pavyzdys. Po pragaištingo žmogaus įsikišimo, vos nesunaikinusio nerijos, ji buvo atkurta didžiulių XIX a. pradėtų ir iki mūsų dienų tebesitęsiančių apsaugos ir sutvirtinimo darbų dėka.

ICOMOS, 2000 m. rugsėjo mėn.